

אברהם אבינו וכובעו: בשבת הנחת המבוקש

(יישום חינוכי של לקחי הספר 'שתי עגלות וכדור פורח')

ה'הוכחה' הנפוצה ביותר בעולם הישיבות היא ההוכחה שכל יהודי צריך ללכת עם כובע, וזו לשונה:

1. כתוב: 'וילך אברהם' (שם, שם).
2. והרי ברור שיהודי כמו אברהם אבינו לא הלך ללא כובע.
3. אם כן, כמו שאברהם אבינו מצא לנכון תמיד ללכת עם כובע, ברור שכל אחד מאתנו, ההולכים בדרכיו של אבינו הזקן, צריך גם הוא ללכת עם כובע.

מ. ש. ל.

במאמר זה ניוכח לראות שהוכחה זו היא הוכחה לוגית תקפה למהדרין.

א. מבוא

פעמים לא מעטות נישאו אליי נערים, בדרך כלל תלמידי ישיבות תיכוניות, עם שאלות, שביסודן הן דומות מאד, הנוגעות לדעתם ליסודות האמונה. מקובל לחשוב שכיום מטרידות את הנוער שאלות קיומיות, ופחות מטרידות אותו שאלות רציונליסטיות, כאלו שהטרידו אותנו בעבר. אולם זה כנראה לא לגמרי נכון. בני נוער רבים שאותם פגשתי, מוטרדים במידה זו או אחרת, משאלת ההוכחות לקיומו של א-להים, או ביסוס האמונה בכלל. במובן הכללי ביותר אלו הם ספקות הנוגעות למושג האמת והאוניברסיטיות שלו.

אני משער שגם ההתלבטויות הקיומיות הנפוצות, המתעוררות כנראה בשלב מאוחר יותר (כשמבינים שלשום דבר אין הוכחה במובן האוטופי שהנער הצעיר מצפה לו), צומחות על קרקע הספק הרציונליסטי שנזרע בגיל הצעיר יותר.

תופעה זו כנראה רחבה למדי. אם אני, כר"מ בישיבת הסדר מרוחקת שאין לו קשר ישיר לנערים בישיבות תיכוניות, פגשתי בה לא מעט פעמים, מסתבר שהרמ"ם והמורים במוסדות התיכוניים פוגשים זאת הרבה יותר.

רבים מהנערים שפנו אליי חשו שלא קיבלו מענה הולם ממחנכיהם, לפחות בנקודה זו. כמה וכמה מהם הרגישו שאלו שאלות שיאסור לשאול. כמה מהם קיבלו מענה מהמורים/רמ"ם שלהם, שהסבירו להם שאמונה היא 'מעל השכל', או ששאלותיהם הן 'תשובות' ולא שאלות, והן נובעות מיצר הרע ולא מרצון אמיתי לבירור, ועל כן הם לא יוכלו לעולם להגיע לתשובה של ממש.

ברור שמענים כאלו מגבירים אצלם את תחושת התסכול. מעבר לכך, בעקבות שיחה כזו ייתכן שנקודת הספק קונה שביתה של ממש בליבותיהם ('אין להם תשובות עבריים'). מעבר לכך, ברגע שאין מענה רציונלי, יש יותר מקום להכרעות אמוצינוליות-קיומיות, שהן יותר סובייקטיביות במהותן, ובמצעותן כפי שכולנו רואים כיום, ניתן להגיע למסקנות שונות ומגוונות.

לאחר ההקדמה הזו, ככל שהדבר ייראה מפתיע, אטען שלעניות דעתי הרמ"ם הנ"ל ענו נכון לשאלות התלמידים, ובדרך כלל הם באמת צודקים. אולם דומני כי הם לא עשו כן באופן הנכון והמועיל. להלן אנסה להביא שיחה טיפוסית שניהלתי עם נער כזה (ממש לפני כמה ימים), ואולי יוכלו מחנכים

להפיק ממנה תועלת. בדומה לדברי הרמח"ל בהקדמתו לספר 'מסילת ישרים', אני מודע לכך שהדברים פשוטים, אולם בכל זאת למיטב תחושת י יכולה להיות תועלת רבה בחידודם ובהבהרתם¹. אני ממליץ לקורא המעוניין לא להתייאש בשלבים הנראים בנאליים, ולהמשיך הלאה. לא דילגתי על שלבים אלה, כדי להציג דיאלוג ימן החיים!

ב. דיאלוג: על כובעים ואנשים

הרב, יש לי שאלה שאולי אסור לשאול.

אין שאלות כאלה. הכול תלוי במוטיבציה. אם יש נקודה שמציקה לך באמת, רגשית או שכלית, אתה מחויב לברר אותה. כמובן, אם המוטיבציה היא קנטרנית בעלמא, זה משהו אחר. אליהו הנביא אומר: "עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים, אם ה' הא-להים לכו אחריו, ואם הבעל לכו אחריו". זוהי אמירה נועזת מאד, ולענ"ד היא אינה רטוריקה בלבד. אליהו אומר לנביאי הבעל ולעם שאדם צריך לבחור בדרכו וללכת אחריה באופן עקבי, ולא לשבת על הגדר. רבקה שחשה בבעיטות של הילד שבבטנה ליד בית מדרש וליד בתי עבודה זרה, הולכת לדרוש את ה'. היא מקבלת מענה שאלו שני ילדים, ולא אחד, וזה נראה לה מענה מספק. שוב, עדיף שני אנשים עם עמוד שדרה מאחד שפוסח על שתי הסעיפים. אם כן, בהחלט מוטל עליך לברר את מה שמציק לך.

מהו הבסיס לאמונה?

לא הבנתי את השאלה. לכל אחד יש בסיס משלו.

האם יש הוכחות לצורה?

עבור מה?

אישל, הוכחות לקיומו של א-להים².

מה בדבר ההוכחות 'מן התכנון' או 'מן המורכבות', כלומר מהעובדה שהעולם הוא מורכב ומתוכנן להפליא. האם זה לא מעיד על קיומו של בורא מאחורינו?

כן, צה ייגכן, ואולי אף סביר, אולם לא הכראי. ייגכן שהעולם נוצר בזקרה. אגה יודע, מפל זדול, אבולוציה...

אם כן, השאלה היא למה אתה קורא 'הוכחה'?

אטיחן שיאלץ אוגי בצורה מוצג והכראיג, אהודג שי א-להים.

הגדרה זו עדיין אינה מספקת. אני יכול לאלץ אותך לעשות כן בעיניי.

לא, אני מגכוון אליול אהשגתי, אינאלקטואלי.

אילוץ כזה אינו אפשרי. אילוץ כזה יכול להיעשות רק באמצעות יסודות שכבר מצויים בתוכך.

1. הדברים המובאים כאן הם אחד ממוקדי הטיעון בספרי 'שתי עגלות וכדור פורח', אלא ששם השלד הזה עמוס במעטפת 'כבדה', והוא פחות נגיש למי שמעוניין בנקודה זו בלבד. כמה מחנכים אמרו לי שסוגי הטיעון הללו עזרו להם מאד בבעיות חינוכיות, ולכן מצאתי לנכון לכתוב את המאמר הזה.

2. מכיוון שענייני כאן רק בהדגמה, לא אבחין בין א-להים פילוסופי לא-להים דתי. במאמר מוסגר אפנה את הקורא להארה 25 בספרי, שם אני עומד על הקשר בין שתי השאלות. ישנו קשר כזה, ואין כאן המקום.

איך ניתן לשכנע מישהו להאמין במשהו שהוא אינו מאמין בו? האם יש לך דוגמא למשהו שיש לו הוכחה במובן זה?

אישל, הגיאומטריה של המישור שאנו אומרים בלימודי הגיכון. אם לא אגד צריק להודות שסכום הזוויות בכל משולש במישור הוא 180 מעלות. הכול בנוי באופן מתמטי מדויק, ולכן משפטי הגיאומטריה הם דוגמא מופתית למשפטים הכרחיים והוכחים.

ואם לא אקבל את הנחות היסוד של הגיאומטריה?

אי אפשר. הן בלוא נכונות.

מי אמר לך? אשאל אותך כעת שאלה דומה לזו ששאלת אותי, והפעם על הנחות היסוד של הגיאומטריה: מהו הבסיס לאמונה של כולנו באמיתותן של הנחות היסוד של הגיאומטריה?

אולי באמת אגה צודק. גם זה אינו אמת הכרחית. זו אמונה סובייקטיבית של כל בני האדם, אולי היא נובעת מהבנה מולד כלשהו בהכרח...

מה דעתך שלך? מה היית חושב על מי שיבוא ויאמר לך ששני מקבילים נפגשים במקום כלשהו, או שבין שתי נקודות עובר יותר מישר אחד (או אולי אף לא אחד). האם באמת ובתמים אתה חושב שאלו שאלות פתוחות? נסה לבחון את דעתך בכנות.

לא, זה לא היה מתקבל על דעתי.

אם כן, מהו הבסיס לאמונתך הפנאטית באכסיומות של הגיאומטריה?

כנראה שאבתי ארץ הניסיון.

אולם שום ניסיון לא הלך עם קווים מקבילים עד אינסוף כדי לבחון האם הם לא נפגשים במקום כלשהו. אין גם שום ניסיון המראה שאין יותר מקו ישר אחד העובר בין שתי נקודות במישור (אמנם העובדה שקו אחד אכן עובר ביניהן, בהחלט כן נלמדת מן הניסיון).

כל זאת, זה נראה מוזן מאד.

אם כן, בוא ונראה מה הדוגמא הזו אומרת על המושג 'הוכחה'. הוכחה היא הוצאת מסקנות מתוך אכסיומות (הנחות יסוד). מי שלא מקבל את האכסיומות, לא ייאלץ לקבל גם את המסקנה.

עד כאן זה ברור. רבים משתמשים בטיעון הזה כדי לערער על אמיתותן של הוכחות. אולם מטרתי כאן היא הפוכה: אני אשתמש בו כדי להבהיר את המושג 'הוכחה', ובכך דווקא לחזק אותו. העצמה של המושג 'הוכחה' נובעת בדיוק מן העובדה שהוא לא מוסיף לי מאומה מעבר למה שמצוי בהנחות היסוד שלי. הוודאות שלי במסקנתן של הוכחות נובעת מכך שהן אינן אלא פירוט וניתוח של הנחות היסוד שאותן אני מקבל עוד לפני הדיון.

ניטול דוגמא להוכחה לוגית קלסית:

הנחה כוללת: כל בני האדם הם בני תמותה.

הנחה פרטית: סוקרטס הוא בן אדם.

מסקנה (פרטית): סוקרטס הוא בן תמותה.

אם נתבונן בטיעון הזה נראה שהמסקנה שלו היתה חבויה כבר בהנחות עצמן. מי שידע שכל בני האדם הם בני תמותה, יודע כבר במובלע שגם סוקרטס הוא בן תמותה. ההוכחה (במובנה הלוגי מתמטי) אינה אלא הבהרת מה שאני כבר יודע. היא לעולם לא תוכל להוסיף לי מאומה מעבר למה שאני כבר יודע (ושמצוי בהנחות). זוהי עצמתה, שכן בדיוק בגלל זה היא בהכרח נכונה. אולם זו גם חולשתה. לא ניתן באמצעות הוכחה לוגית תקפה להגיע למסקנות חדשות, מעבר למה שידוע לנו

כבר בתחילת התהליך. זה מה שקרוי אצל הפילוסופים יריקנותו של האנליטי.

אמשה, אתה בולן שהנחת המבוקש היא הוכחה לזיג תקפה. מה עם אברהם והכובע? האם יש הוכחה תקפה? בהחלט כן.

מה?...

אכן, זהו הוכחה לוגית תקפה. העובדה שהיא מניחה את המבוקש אינה מעוררת שום קושי מעבר לכל הוכחה לוגית אחרת. כפי שראינו, כל הוכחה מניחה את המבוקש. ללא הנחת המבוקש לא ניתן להגיע לוודאות של הוכחה. יותר מכך: הנחת המבוקש היא הקריטריון ללוגיות ולהכרחיות של ההוכחה.

אם כן, מה בכל זאת נראה מפורק בהוכחה של אברהם והכובע?

רק נקודה שולית. אברהם אבינו מיותר במהלך הטיעון. הוא אינו מוסיף מאומה. ניתן היה לבנות טיעון אחר שמגיע לאותה מסקנה, כך:

1. כל יהודי שומר מסורת צריך ללכת עם כובע.
2. אני יהודי שומר מסורת.
3. לכן עלי ללכת עם כובע.

אברהם אבינו אינו מעלה ואינו מוריד ביחס לתקפות הטיעון. זהו, לכל היותר, תעלול דמגוגי שנועד להגביר את מידת השכנוע של הטיעון. כאן זה כמובן גרוטסקי, אולם במקרים אחרים (בתעלולים מתוחכמים יותר) זה יכול לעבוד.

ובכל זאת, הדבר אינו מוריד כלל מתקפותו של הטיעון. זהו טיעון תקף במובן הלוגי החמור, והמבנה שלו מקביל בדיוק לדוגמא הקנונית של טיעונים לוגיים המובאת למעלה (לגבי סוקרטס). טיעון זה תקף בדיוק כמו הגיאומטריה של המישור, וכמו כל מערכת אכסיומטית-לוגית אחרת. הבעיה שאנו חשים בה היא רק העובדה שהוא מכיל שלב מיותר, וזה אינו פגם חשוב באמת בטיעון לוגי. אם כן, הנחת המבוקש אינה פגם בטיעון לוגי. כפי שראינו, ניתן לומר יותר מכך: זוהי ההגדרה של טיעון לוגי. טיעון לוגי מוגדר כטיעון המניח את המבוקש.

נקודה נוספת, שתהיה בעייתית רק בישיבות מודרניות (בישיבות הקלסיות בעייתיות זו לא רלוונטית) היא שאנו פשוט לא מקבלים את ההנחה הכוללת של הטיעון, הקובעת שכל יהודי צריך ללכת עם כובע. אולם גם זה אינו פגם בטיעון אלא רק בסיס לחוסר הסכמה עם מסקנתו. תקפות לוגית של טיעון אינה תלויה באמיתותו של אף אחד ממרכיביו (לא ההנחות ולא המסקנה).

אם כן, הטיעון הלוגי אודות הכובע הוא טיעון תקף, שכן מסקנתו נגזרת מהנחותיו.

אם כן, לא ברור לי מדוע בכלל אנו זריכים את הוויקייה. אם אנו יודעים את כל המסקנות כבר מראש, הגהליק כולו מיותר.

זה לא נכון. לדוגמא, אין ילד בכיתה ח' שאינו מבין מעצמו ששני קווים מקבילים לעולם אינם נפגשים, ושבתו נקודות עובר רק קו ישר אחד. ובכל זאת, אין אף ילד בכיתה ח' שיידע, בלי ללמוד גיאומטריה, ששכום הזוויות במשולש הוא 180 מעלות. המשפט ששכום הזוויות במשולש הוא 180 מעלות בהחלט מצוי בתוך האכסיומות, שאם לא כן ההוכחה הגיאומטרית לא היתה תקפה (שכן במקרה זה היא לא היתה מניחה את המבוקש), אולם הוא חבוי בתוכן. לא תמיד

אנו מודעים למה שמצוי בתוך הנחותינו, ולפעמים נדרש תכום הגיוני רב כדי לחלץ זאת מתוכן. אם כן, הלוגיקה בהחלט עוזרת לנו להבהיר את מה שאנו יודעים במובלע. זה אינו מיותר, שכן ללא הלוגיקה והמתמטיקה קשה לנו מאד לעשות זאת. לא תמיד הידיעות שלנו מחודדות ומובהרות לנו, ולא תמיד אנו מודעים להשלכותיהן ולמה שחבוי בתוכן. אולם בהחלט נכון שהלוגיקה אינה יכולה להביא לידיעתנו את מה שלא היה מצוי בה זה מכבר.

26, א' הזנו מהי הוכחה. נצור סגף אציה הראשונה: האם יש הוכחה שגאלף לא אגא מאתנו בהכרח להכיר בקיומו של א-להים?

אכן, לאחר שהבנו את משמעותה ואת מהותה של הוכחה לוגית תקפה, נוכל לחזור ולדון בשאלת ההוכחות לקיומו של א-להים.

לאור מה שלמדנו, ברור שהוכחה כזו, לכל היותר, רק תעזור למי שכבר מאמין להכיר בכך. היא תעזור לו לחדד את מה שכבר מצוי בתוכו, ולהבחין באמונה שמצויה בו זה מכבר. ברור שאם, באופן תיאורטי, ישנו מישהו שבאמת אינו מאמין (ולא רק אינו מודע לכך, כי זה חבוי אצלו עמוק מדי), לא נוכל להניע (=לאלץ אינטלקטואלית) אותו באמצעות הוכחה לוגית. יש לשים לב לכך שאין כאן כל גריעותא, שכן כל הוכחה, בכל תחום שהוא, אינה חזקה יותר. ההוכחות לאמונה בא-להים אינן חלשות יותר מן ההוכחות הגיאומטריות. מי שהדבר מצוי בתוכו יוכל להשתמש בהן כדי לחדד לעצמו את האמונה, ומי שאיננו כזה, לא יוכל. בדיוק כמו בגיאומטריה.

אם כן, אצור על שאלתי: האם ישנה דרך אצור אי אגא אציה אג הזבדה שאני כבר מאמין?

דומני שכן. אני מדגיש שזוהי דרך שנועדה לעזור לך עצמך לבחון האם אתה מאמין, ולא לשכנע אותך בקיומו של א-להים. בדרך זו אתה תוכל לבחון את הנחותיך שלך, ולראות האם אתה מאמין. זה אינו עימות בינך לביני. אני אעזור לך לשאול את השאלות שיעזרו לך לבדוק את אמונותיך שלך. גם התייחסותך אמורה להיגזר מכך. תמיד תוכל לומר לי שאינך מקבל את הטיעון, וילנצח בוויכוחי. אולם המטרה היא לבחון בכנות (כמו בדוגמת הגיאומטריה לעיל) במה אתה באמת מאמין, ולא לנצח או להפסיד בוויכוח.

לדוגמא, יכול כל אחד לטעון שהוא אכן אינו מקבל את האכסיומות של הגיאומטריה, וילנצח בוויכוחי על השאלה האם ישנה הוכחה לכך ששכום הזוויות במשולש הוא 180 מעלות. לאדם כזה לא ניתן להוכיח את המשפט הגיאומטרי הנ"ל. אולם אם המטרה שלו היא לבחון במה הוא עצמו מאמין, ולא רק לנצח בוויכוח, אזי עליו לבחון את אמונותיו שלו. עליו לפנות כלפי פנים, ולא להתווכח ולטעון טענות כמו 'אולי לא ואולי כן'. בבדיקה פנימית ברור שכל אחד מאתנו מאמין באכסיומות הללו.

האם תוכל להדגים אי שאלות כאלו - שאלות שיוכלו אצור אי אגא אציה אג הזבדה אג?

בהחלט כן. אני אשתמש בטיפוס ההוכחה שהציג הפילוסוף האמריקאי ריצ'רד טיילור (בספרו 'מטפיזיקה'), שם גם תודגם באופן חד ההבחנה בין שתי הגישות למושג ה'הוכחה': שפגשנו קודם.

ג. ההוכחה של טיילור

אדם נוסע ברכבת לסקוטלנד. לאחר זמן הוא רואה על גבעה מחוץ לרכבת כתובת עשויה מאבנים: 'ברוכים הבאים לסקוטלנד'.

ההוכחה הקלסית (ההוכחה מן התכנון, או מן המורכבות) במצב כזה אומרת: לא ייתכן שמערכת כזו (מורכבת ותכליתית) נוצרה במקרה, ולכן ברור שיש מי שתכנן ובנה אותה. כאן יבוא הספקן הצעיר ויאמר: מי אמר?! צורה כלשהי היתה צריכה להיווצר מכל האבנים. בכל העולם הצורות שנוצרו הן אקראיות, וכאן נוצרה צורה הנראית משמעותית. אולם בהחלט ייתכן שגם צורה זו נוצרה במקרה. תמיד ישנו סיכוי לכך שאבנים יסתדרו במהלך הזמן בצורה כלשהי. באופן עקרוני, כל הצורות (משמעותיות, ושאינן כאלו) הן שוות הסתברות מבחינה לוגית. על כך אפשר לענות: אמנם נכון. האפשרות הזו תיתכן. אולם היא לא סבירה למעשה. אם שתי האפשרויות אכן קיימות, כל אדם רציונלי היה מהמר על האפשרות של היווצרות מתוכננת. כאן יכול מישוהו נועז במיוחד לענות, אכן כן, אולם הנדון כאן הוא שאלת קיומו של א-להים, שהיא עצמה אפשרות בלתי סבירה לחלוטין (לפחות על פי ניסיוני). לכן אני מעדיף את האפשרות שהעולם (כתובת האבנים) נוצר במקרה, על האפשרות הבלתי סבירה שישנו עצם בלתי מובן כזה שיצר אותה. כאן מעלה טיילור את העוקץ המיוחד של ההוכחה שלו. למעשה, הוא הופך את כיוון ההתייחסות. במינוח שלמעלה היה עליו לשאול כעת את הספקן הצעיר, האם הוא באמת מאמין באפשרות הזו, או שהוא רק מצהיר עליה כאפשרות תיאורטית. יש לזכור שהמטרה שלו היא לבחון את עמדותיו שלו, ולא לנצח בוויכוח. כפירה באכסיומות סבירות היא אפשרות הקיימת תמיד בפני עקשנים, כדי לדחות טיעוני נגד ולנצח בוויכוחים.

אולם טיילור מתמודד עם טענה זו באופן אלגנטי הרבה יותר. הוא למעשה מקבל, לצורך הדיון, את האפשרות שכתובת האבנים אכן נוצרה במקרה. לא ניתן לשלול באופן קטגורי את האפשרות התיאורטית שהאבנים התגלגלו מיליארי שנים, ויצרו כתובת כזו. אולם, הוא טוען, יש לשים לב לכך שכאשר אנו רואים כתובת כזו, פתוחות בפנינו אך ורק שתי אפשרויות:

1. לקבל אותה כאמיתית, כלומר ככתובת שסודרה על ידי גורם אמין כלשהו, ולהתחיל להתכונן לירידה מהרכבת.

2. להניח שהיא נוצרה במקרה. במקרה כזה אין כל סיבה להתכונן לירידה מהרכבת, ועלינו להמתין להודעה מוסמכת.

תיאורטית, ישנה גם אפשרות שלישית:

3. להניח שהכתובת נוצרה במקרה, ובכל זאת להתכונן לירידה מהרכבת.

אפשרות זו היא כמובן תיאורטית בלבד. מי שמניח שהכתובת נוצרה במקרה, לא יכול להסיק ממנה מאומה. במצב כזה תהיה זו שטות גמורה להתחיל לארוז את החפצים. אין לאותו אדם כל אינדיקציה לכך שהוא אכן מצוי בשערי סקוטלנד.

יש לשים לב לכך שאין כאן טענה כנגד הסבירות של ההנחה שהכתובת נוצרה במקרה. אנו מוכנים לקבל את הטענה הזו. אולם ברור שמי שמניח כך, יצטרך לנהוג באופן עקבי עם הנחותיו. כלומר הטענה היא הפוכה: אם הוא מתחיל לארוז את חפציו, אות הוא שהוא מניח שהכתובת לא נוצרה במקרה אלא בכוונת מכוון.

הנמשל, על פי טיילור, הוא החושים שלנו. ניטול, כדוגמא, את חוש הראייה. מערכת הראייה שלנו היא מערכת מורכבת להפליא. היא תלויה בדיוק של פרמטרים רבים, שתלויים זה בזה. גם כאן נוצרות שתי אפשרויות:

1. להניח שמערכת זו נוצרה בכוונת מכוון, ולכן היא מאפשרת לנו להכיר את העולם באופן התואם למציאות עצמה.

2. להניח שהמערכת נוצרה באופן מקרי, בתהליך אקראי. במקרה כזה ברור שאין לנו כל יסוד

להניח שהראייה משקפת באופן כלשהו את המציאות. מדוע להניח שקרה מקרה בלתי סביר שכזה? אולם, עובדה היא שכל בני האדם מניחים שמערכת הראייה אכן משקפת נכונה את העולם עצמו. במונחי הדוגמא הנ"ל, הם מתכוונים לירידה מהרכבת. אולם אם כך, זה עצמו מעיד שהם מאמינים בכך שמערכת הראייה (או כתובת האבנים) לא נוצרה במקרה.

יש לשים לב לכך שהטענה כאן אינה אומרת שהמורכבות של מערכת הראייה מעידה על מתכנן או יוצר, ושלא סביר שהיא נוצרה במקרה. עקרונית, ייתכן שהיא נוצרה במקרה. מוקד הטיעון הוא שלנו אין כל דרך לדעת זאת. אם אכן מישהו מניח היווצרות אקראית של מערכת הראייה, שזו עמדה לגיטימית בדיון כאן, אין לו כל הצדקה להמשיך ולתת אמון במערכת זו.

מזווית אחרת: עקרונית, ייתכן שהיווצרות מקרית תשמור על התאמה בין התמונה בהכרתנו לבין העולם עצמו, אולם לשם כך עלינו לדעת שאכן נוצרה התאמה כזו. כאן אין לנו אינדיקציה אחרת פרט למה שעיינו מורות לנו. אולם זה עצמו מה שמוטל כאן בספק. אילו היה מגיע אליהו הנביא ואומר שעיינו אכן משקפות את המציאות, אין בכך בעיה. אולם הוא לא אמר לנו זאת מעולם. אנו מניחים זאת כמובן מאליו. אם כן, נוכחנו לדעת שחבוייה בנו אמונה סמויה שישנו גורם שיצר את המערכת הזו, מתוך התאמה לעולם עצמו. הדבר מקביל בדיוק לנוסע ברכבת, בדוגמא של טיילור.³ [כדאי לקורא לעצור כאן רגע, ולוודא שהוא מבין היטב את מוקד הטיעון. רבים ששמעו זאת ממני, גילו לאחר מכן כמה אי-הבנות יסודיות של הטיעון הזה. הוא בהחלט אינו שקול לטיעון מן המורכבות או מן התכנון (המבוסס על ההנחה שדבר מורכב לא נוצר במקרה). זו נקודה עדינה ומבלבלת.]

בטיעון זה לא הוכחנו מאומה למי שאינו מאמין. רק עזרנו לאדם שאמונתו היתה מובלעת, לשאול את עצמו את השאלות שיכוונו אותו. עליו לשאול את עצמו (ולא ליצור מצב שבו אנחנו שואלים אותו): האם אתה נותן אמון במערכת הראייה שלך? ומה בדבר מערכות החושים האחרות? ומה עם הנחות היסוד ההגיוניות-שכליות (שני קווים מקבילים לא נפגשים...)?

כאן יכול הספקן לענות שהוא אכן אינו נותן אמון. במצב כזה הוא אכן ניצח בוויכוח (כמובן, אין כוונתי שהוא הוכיח שאין א-להים, אלא רק לכך שלא הוכיחו לו שהוא ישנו). במצב כזה אכן לא הוכח מאומה. זהו שיקוף של העובדה שלא ניתן להוכיח את קיומו של א-להים למי שבאמת אינו מאמין בו. אולם אם בהתבוננות כלפי פנים הוא יהיה ישר עם עצמו, הוא ימצא בתוך נפשו את התפיסה הפשוטה שמי שיכפור במראה העיניים ובהנחות היסוד המקובלות דורש אשפוז (פיזי או נפשי).

חשוב להבין כאן נקודה מהותית, המאפיינת את הספקנים באשר הם. בדרך כלל כל אדם נותן אמון בחושי, ובהנחות היסוד השכליות הרווחות. גם הספקן בדרך כלל אינו שונה משאר בני האדם בעניין זה. המצב הספקני נוצר כאשר הוא מנסה לתת לעצמו דין וחשבון על הטעמים לאמון זה. ואמנם אין לנו כל טעמים הגיוניים מובחנים לכך. מניין לנו שהחושים אכן משקפים נכונה את העולם? מניין לנו שהנחות היסוד ההגיוניות שלנו תואמות למציאות כשלעצמה? בפילוסופיה המודרנית נשפכו ימים של דיו, ללא כל הצלחה, בכדי לענות על שאלות יסוד אלו (ראה סקירה מקיפה בספרו

3. ייתן להעלות כמה הסתייגויות להוכחה זו, ואין כאן המקום לדון בכולן. כאן ברצוני רק להדגים את המתודה. למעשה, למיטב הבנתי ההוכחה היא תקפה. היא נבחנה בהרצאה מול סטודנטים שנה ג' לפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב, ונמצאה ללא פגם. ליתר פירוט והרחבה והכללה רבה, ראה בספרי 'שתי עגלות וכדור פורח' בכלל, ובעיקר בהארות 21 ו-25.

של הוגו ברגמן 'מבוא לתורת ההכרה' בפרק ט. ולעומת זאת את המבוא לספרו 'הוגי הדור'. התחכום בגישתו של טיילור הוא שהוא כלל אינו מחפש תשובה לשאלות אלו. הוא מניח את האמון הזה, ומחפש את ההנחות המונחות במובלע בבסיסו. הוא פונה כלפי פנים, ולא כלפי חוץ. כאמור, טיעון זה אינו נותן מענה לשאלות בלתי פתורות אלו. דומני שאין כל מענה הגיוני לכך. אולם דבר אחד עולה מהטיעון הזה בבירור: אם אנו אכן נותנים אמון (מוצדק או לא מוצדק) במערכות הללו, אנו אנשים מאמינים (במובן כלשהו). אם כן, טיעון זה אינו יכול להוכיח לאף אחד שיש א-להים. הוא רק יכול לעזור לו לגלות את האמונה הזו המצויה כבר בלבו. למיטב הבנתי, אמונה זו מצויה בלבו של כל אחד, ועל כן בחינה כנה אמורה להניב את הפירות הראויים. תפקידנו הוא לגרום לבחינה כנה ואמיתית (ולמנוע בכל מחיר את המצב של ויכוח בינינו לבין הנער הספקן, שבו השאלה היא מי ינצח).

ד. סיכום: בחזרה למבוא

כאן אנו חוזרים לתשובותיהם של המחנכים שתיארתי למעלה. מתברר שהתשובות שלהם אכן נכונות. בדרך כלל ישנה אצל הנער אמונה, אולם הוא מאלץ את עצמו להטיל בה ספק, שכן אין לו ביסוס לוגי עבודה. הנער (כמו מבוגרים רבים בזמננו) משוכנע שכדי להיות רציונלי עליו ללכת אחרי הוכחות שכליות, ולזנוח יתחושות בטן' סובייקטיביות, אף שאלו, כאמור, קיימות גם אצלו כמו אצל כל אחד. המחנכים הללו צודקים גם בטענתם שהוא אכן לא יכול למצוא את מה שהוא מחפש. גם בזה ששאלותיו הן 'תשובות', לפחות במובן מסוים. יותר מכך, באמת 'אסור' לשאול את השאלות הללו. כפי שראינו, זה לא איסור דתי, אלא איסור לוגי. אין להן 'תשובה' (במובן הנאיבי של המונח הזה) במישור הלוגי, וכך גם לא לאף שאלה אחרת (כולל שאלות במתמטיקה). את ההבחנה הזו עלינו להבהיר היטב לבן שיחנו הספקן.

כפי שראינו, לשם כך יש להסב את תשומת לבו לכך שהמונח 'ביסוס לוגי' אינו מובן לו בצורה מלאה. במונחים המקובלים, הברירות הטבעית שיש לכל אחד היא הביסוס הלוגי הגבוה ביותר האפשרי. גם הגיאומטריה מבוססת על אותה תחושת וודאות ('איודנציה', במינוח קרטזיאני). האמונה בא-להים ניתנת לביסוס לא פחות מאשר משפטי הגיאומטריה (כמובן, למי שבאופן מובלע כבר מאמין בה). גם כאן אין לנו כל מניעה להניח את המבוקש. האם רק בגיאומטריה מותר לעשות כן? יתחושות הבטן' המלוות אותו, הן אשר מבססות את האמון שלו בגיאומטריה. האם גם בזה הוא מטיל ספק אמיתי? כנראה שאלו לא תחושות בטן, אלא תחושות שיש להן התאמה למציאות. אלו כלים להכרה ולהבנה של המציאות. זוהי אינטואיציה שכלית, ולא רגש סובייקטיבי. התאמה זו עצמה, בין האינטואיציה לבין העולם, מהווה את ה'הוכחה' לקיומו של גורם מתאם. אנו יכולים להשתמש בקיומו של מנגנון ההוכחה עצמו כהוכחה.

זוהי הדגמה לחשיבותו ומשמעותו של המהפך בדיונים מסוג זה, כשפונים מהכיוון של הוכחה 'מאלצת' על בסיס אכסיומות (במינוח בספרי: 'הוכחה פילוסופית'), לכיוון של בירור פנימי של אמונות החבויות כבר באכסיומות (בספרי: 'הוכחה תיאולוגית'). אנו לא מאלצים אף אחד, אלא רק עוזרים לו להבין את עצמו. אנו לא מקדמים אינטרס שלנו, אלא עוזרים לו במגמות שלו עצמו, להבין את מה שהוא עצמו מאמין בו. בדוק ומנוסה.

